

Вознесенська, О. Л. Гуманізація стосунків між поколіннями: досвід сімейної арт-майстерні [Текст] : сборник / О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : Збірник статей / Акад. пед. наук України, Ін-т соціальної і політичної психології. – Київ, 2007. – Вип.17 (20). – С. 19-27. – Бібліогр. в кінці ст. – ISBN 966-80-63-55-5
Стаття в авторській редакції.

ГУМАНІЗАЦІЯ СТОСУНКІВ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ: ДОСВІД СІМЕЙНОЇ АРТ-МАЙСТЕРНІ

Вознесенська Олена Леонідівна, канд. психол. наук, с.н.с.

Інституту соціальної та політичної психології АПН України,
голова ГО «Арт-терапевтична асоціація» ;

Сидоркіна Марина Юріївна, м.н.с. Інституту соціальної та політичної психології АПН України, психолог Будинку дитячої творчості
Подільського району м. Києва

Проаналізовано досвід проведення арт-терапевтичної майстерні з сім'ями із дітьми молодшого шкільного віку. Пропонуються соціально-психологічні та організаційні принципи реалізації майстерні. Робиться висновок щодо впливу участі у майстерні на гуманізацію та розвиток стосунків між поколіннями в сім'ї.

Ключові слова: сім'я, творча взаємодія, арт-терапія, гуманістичне виховання.

Проблема. Реалії сучасного життя вимагають від більшості людей проявів неабиякої активності на теренах досягнення соціальних успіхів. В умовах активного соціального життя у батьків залишається недостатньо часу для повноцінного емоційного спілкування з дітьми. Соціальний успіх і визнання дітей для батьків стає більш значущою цінністю, ніж теплий емоційний контакт із ними, їхнє психологічне благополуччя. Батьки бачать свою роль в тому, щоб дитина була сита, одягнена, і набагато менше уваги і часу приділяють спілкуванню з дитиною. Функції виховання й розвитку дітей, емоційної

взаємодії з ними значна частина батьків делегують школі та установам поза-шкільної системи освіти.

Прагнучи створити найкращі умови для всебічного розвитку дитини, батьки недооцінюють значення емоційного розвитку. Вони наймають спеціалістів і завантажують дитину різноманітними як розумовими, так і фізичними (спортивними і танцювальними) заняттями, буквально «розписуючи» за графіком кожний день і кожну годину дитини. Зрозуміло, що вони намагаються таким чином дати дитині якомога більше і забезпечити їй якомога кращий базис для подальшого соціально успішного життя. Проте, спеціалісти, яких батьки за гроші наймають для того, щоб вони навчали, виховували, розвивали, доглядали, грали з дітьми, все водно, не можуть дати дітям ту любов, яку їм можуть дати лише батьки. Фактично, любов батьків до дитини переростає в прагматичний розрахунок щодо її подальшого життя, в якому практично не залишилось місця для дитинства, безпосередності, чистоти емоцій і почуттів – все «працює» на задану ціль, яка спрямована не на формування людських якостей, а на формування професійних якостей [4, с. 80]. Процес психічного та особистісного розвитку дитини, яка страждає не лише від перенавантаження в результаті надмірної кількості занять, а й від дефіциту емоційних контактів з батьками утруднюється та спотворюється.

Крім того, задля успішної адаптації та досягнення успіху в майбутньому житті важливим є не лише те, щоб дитина виросла розумово та фізично розвинутою, вміла будувати рівноправні, людяні стосунки з оточуючими та була впевненою у собі. В сучасному суспільстві більш адаптованими виявляються люди, що здатні приймати нестандартні рішення, вміють творче мислити. Творче ставлення до дійсності дозволяє людині проявляти активність в будь-якому виді діяльності. На жаль, сучасна масова школа ще зберігає нетворчий підхід до засвоєння знань. Одноманітне, шаблонне повторення одних і тих же дій вбиває інтерес до навчання. Діти, які позбавлені радості відкриття, поступово втрачають здатність до творчості.

Отже, актуальною є розробка методологічної бази, на основі якої можливо одночасно вирішувати завдання як покращення емоційної взаємодії між дітьми та батьками, гуманізації стосунків між поколіннями, так і емоційного розвитку, формування у дітей творчого мислення, придбання ними досвіду та навичок адекватної та рівноправної взаємодії, здатності до запобігання та розв'язування міжособистісних конфліктів, емоційної стабільності, саморегуляції.

Метою статті є узагальнення результатів та висвітлення організаційних та соціально-психологічних принципів роботи арт-терапевтичної сімейної майстерні. Предметом нашого дослідження обрано творчу взаємодію в системі батьки-діти як соціально-психологічний чинник формування позитивного емоційного фону взаємодії в сім'ї, що є одним з важливих факторів психологічного розвитку дітей.

Результати обговорення проблеми. Взаємини між людьми в будь-якій сфері життя, а особливо в родині – це найсуттєвіший компонент для забезпечення так званої «якості життя». Зрозуміло, що, як діти, так і дорослі відчують себе більш щасливими, якщо в їхніх сім'ях панує гармонія та взаєморозуміння. На нашу думку, в сім'ях, де стосунки побудовані на принципах гуманізму, частіше панує взаєморозуміння. Значною мірою, патерни сімейних комунікацій та взаємодій передаються із покоління у покоління. Такий трансгенераційний механізм передачі способів взаємодії членів сім'ї забезпечує збереження як конструктивних та і деструктивних сімейних традицій та звичок.

Напевно, для більшості батьків небайдужим є те, наскільки доброзичливими, справедливими, людяними виростуть їх діти. Проте, далеко не всі усвідомлюють, що все це залежить значною мірою від того, наскільки вони самі у стосунках з дітьми керуються принципами гуманізму. Численні дослідження підтверджують той факт, що дитина вчиться розуміти та будувати стосунки з однолітками через взаємодію з близьким дорослим (А.А. Бодалев, Л.І. Божович, А.Я. Варга, Л.С. Виготський, К.Н. Дембеле, В.В. Зеньковський,

О.І. Захарова, А.Г. Ковальов, М.І. Лисіна, П.М. Якобсон тощо) [6]. Отже, діти, яких поважають та про яких турбуються батьки, навчаються поважати інших та виявляти турботу. Діти, яких люблять такими, як вони є, ніколи не будуть нетерпимими до інших. Крім того, що гуманність у ставленні до дитини забезпечує формування в неї моделі людських стосунків з іншими, вона ще й забезпечує задоволення психологічних потреб самої дитини (зокрема, потреби у повазі, прийнятті її такою як вона є, вірі в неї, схваленні її гарних вчинків, визнанні її здібностей, підтвердженні, що вона потрібна і її люблять). Задоволеність всіх цих потреб сприяє формуванню у дитини відчуття безпеки, довіри до зовнішнього світу та відчуття впевненості у собі.

З іншого боку, В багатьох філософських, психологічних та соціологічних дослідженнях розглядається проблема розвитку творчої особистості засобами мистецтва, що має значний розвивальний та виховний потенціал з широким спектром впливу на сфери інтелекту, почуттів і здібностей людини (А.В. Антонова, Е.А. Верб, Л.С. Виготський, О.В. Дівненко, А.М. Леонтєв, Н.О. Ветлугина, Б.Т. Ліхачов, Б.М.Теплов та ін.). Водночас, дуже мало як вітчизняних так й зарубіжних наукових досліджень, присвячених значенню творчої взаємодії в системі «батьки-діти» для покращення внутрисімейної взаємодії, особистісного розвитку та соціально-психологічної адаптації дитини у дитячому колективі. Проте, існують численні зарубіжні джерела, в яких розкривається досвід арт-терапевтичної роботи з дітьми та їх батьками.

Арт-терапія як методологічна основа допомагає вирішити як виховні та психокорекційні завдання, так й розвивати саме творче ставлення до дійсності – до навчання, спілкування, сімейної взаємодії. Серед загальних ознак арт-терапевтичних технологій: використання образотворчих матеріалів для вираження клієнтом змістів свого внутрішнього світу; створення особливих умов, середовища для зцілення; присутність психотерапевта поруч з клієнтом в процесі його образотворчої діяльності та використання ним тих чи інших прийомів, що допомагають клієнту виражати свої почуття та думки в художній формі та усвідомлювати зв'язок образотворчої продукції зі змістами сво-

го внутрішнього світу. Використання технік арт-терапії є найбільш адекватним в шкільному віці, тому що дітям не завжди вдається підібрати слова та точно висловити свої думки та почуття, а за допомогою образотворчої діяльності їм зробити це простіше, адже легше говорити від імені образу, а не самого себе [1, 2, 3]. Для таких занять не вимагаються навички “правильного” малювання. Головним є бажання висловити свої переживання, знайти себе в цьому світі, одержати додаткові ресурси. У процесі роботи вивільняється накопичена напруга, знімаються наслідки стресових ситуацій, вирішуються конфлікти. Для батьків – це унікальна можливість пізнавати світ дитини, краще її зрозуміти, розмовляти з нею на одній мові, дізнаватися, що її хвилює, що є важливим, як можна їй допомогти подолати труднощі.

Так Гарві та Келлі [7] спеціалісти в галузі танцювальної, драма- та ігрової терапії, працювали з маленькими дітьми та їх батьками, звертаючи особливу увагу на якість їх взаємодії, що проявлялась в їх рухових реакціях, позах, жестах, міміці та вербальній експресії. Пролкс та Мінде (див. [5]) описали групову роботу з батьками та їх трирічними дітьми. Завдяки дитячо-батьківській арт-терапії, ігровій терапії та обговоренням батьки змогли краще зрозуміти потреби своїх дітей та стати більш сензитивними по відношенню до них. Рубін [8] приходить до висновку, що проведення сесій з матерями та дітьми надає численні можливості для діагностики та психотерапії. Вона також відзначає, що, завдяки спільній роботі, матері та діти змогли прийти до нових форм взаємодії. Згідно з Пролксом [5], арт-терапевт створює умови для невербального висловлення усвідомлених та неусвідомлених почуттів та уявлень, допомагаючи дітям та батькам спілкуватися один з одним. Таким чином, арт-терапія виступає тут засобом висловлення та розв’язання як внутрішньопсихічних конфліктів й батьків, й дітей, так і міжособистісних непорозумінь між ними.

На наш погляд, форма арт-терапевтичної майстерні дійсно дозволяє в найбільш вільній формі створити середовище для творчої взаємодії в системі „батьки-діти”. Саме така взаємодія, побудована на основі принципів суб’ект-

суб'єктних відносин, не лише створює умови для розвитку творчих здібностей, сприяє формуванню навичок партнерського співробітництва та навичок конструктивної комунікації дітей, а також сприяє покращенню емоційної взаємодії між членами сім'ї та психологічного благополуччя дітей. Актуальність формування гуманістично спрямованих стосунків у родині існує протягом всього життя родини, проте особливою вона є у віці до 11-12 років. Гуманізація стосунків між дітьми та батьками до початку підліткового віку, на нашу думку, є особливо важливою, адже вона має допомогти уникнути, чи хоча б знизити частоту та інтенсивність сімейних конфліктів, приводом до яких, як відомо, часто стають підліткова брутальність і злісна неслухняність, які в свою чергу є наслідком грубості та нетактовності самих батьків щодо дітей в більш ранньому віці. Крім того, дружні, засновані на гуманістичних принципах стосунки між батьками та дітьми, є одним з факторів профілактики появи залежності від хімічних речовин у підлітків.

В рамках спільного проекту Інституту соціальної та політичної психології АПН України та ГО „Центр екології сім'ї” „Батьківська педагогіка” на базі Будинку дитячої творчості Подільського району міста Києва працює арт-терапевтична сімейна майстерня для батьків та дітей віком 6–10 років. Майстерня відкрита щотижня, тривалість кожного заняття до 2 годин, але не існує жорсткого обмеження часу. Сім'я може прийти пізніше, або взагалі не прийти. Тематику занять та засоби реалізації ідеї пропонуються, але без тиску.

Визнаючи чільну роль сім'ї як першого вихователя дитини, що має вирішальний вплив на її розвиток, майстерня є надбудовою над первинними стосунками дитини та сім'ї, забезпечуючи їх наступність за рахунок надання всім членам сім'ї можливості участі у всіх заняттях. Для свого живлення та росту в сприятливих умовах сім'ї необхідні **співробітництво та співтворчість батьків та дітей**. Роль арт-терапевта перебуває в супроводі і направленні роботи в майстерні.

Тривала робота сімейної арт-майстерні дала змогу узагальнити принципи організації та проведення занять в такій формі, завдання майстерні, орі-

ентовний тематичний план занять, критерії оцінки результатів, організаційні та соціально-психологічні принципи реалізації занять майстерні.

Організаційні принципи реалізації сімейної арт-майстерні

1. *Повага до інтересів та потреб сім'ї.* Простір групи організовано таким чином, що кожна сім'я має можливість зробити вибір де і чим займатися, як і з ким здійснювати ту чи іншу діяльність, виходячи зі своїх інтересів та потреб.

2. *Повага до праці сім'ї та результатів творчості.* Кожна сім'я має можливість закінчити розпочату роботу (домалювати рисунок, доліпити скульптуру або маску), без необхідності кинути її та звільнити місце для інших занять. Кожна робота значима і демонструється іншим сім'ям, розміщується в просторі арт-терапевтичного кабінету.

3. *Повага до думки як батька так й дитини.* Розташування обладнання та меблів сприяють встановленню між дорослими та дітьми взаємин співробітництва, заохочуються та реалізуються власні пропозиції сімей щодо оформлення та облаштуваності приміщення, де працює група.

4. *Створення атмосфери особистісного комфорту.* В приміщенні є спеціальне місце для відпочинку та гри дітей, іграшки та т. ін.

В цілому приміщення, що оформлено роботами учасників майстерні, має свою специфіку, свій особливий «дух». Цьому сприяє загальна структура занять, свобода в часі та пересуванні в просторі майстерні. На заняттях створюється атмосфера довіри та безпеки, тому не існує неправильного чи помилкового виконання вправ. Учасники занять мають право відмовитися від виконання того чи іншого виду вправи. Заняття проводяться так, щоб і батьки і діти виявляли бажання брати участь в них.

Соціально-психологічні принципи реалізації сімейної арт-майстерні

Принцип гуманістичної спрямованості у стосунках між дорослими та дітьми заснований на визнанні самоцінності особистості орієнтує на відчуження та прийняття позиції рівності та особистісного росту у взаєминах в

сім'ї, принцип дає можливість дитині відчувати свою значимість, повноправність у взаєминах з дорослими, а батькам відчувати у дитині особистість. Це ставлення до іншого з точки зору суб'єкт-суб'єктних позицій, що полягає в умінні бачити потреби, інтереси партнера по взаємодії, вмінні відчувати та поділяти емоції іншої людини, ставати більш сензитивним, гнучким, створюючи атмосферу прийняття, ставлячись до нього безоцінно, з розумінням.

Принцип соціальної зв'язаності реалізується завдяки включення батьків і дітей в спільні види діяльності. Батьки активно проводять час разом з дитиною та знаходяться на території її інтересів.

Принцип активної участі батьків в заняттях дозволяє підвищити педагогічну грамотність, психологічну компетентність батьків та «включити» механізми особистісного саморозвитку.

Принцип індивідуального підходу проявляється в виборі дітьми та батьками засобів взаємодії в залежності від власних потреб, інтересів, в виборі способу реалізації задумів та творчих ідей.

Принцип позитивного мислення реалізується через акцентування уваги на потенціалах сім'ї, підтримки та стимуляції пошукової активності.

На наш погляд, важливим є ще й питання щодо підготовки ведучого, його функцій та стилю проведення занять. Враховуючи, що за основу організації групи батьків та дітей покладено методологію арт-терапії, ведучий повинен володіти навичками проведення арт-терапевтичних сесій та бути обізнаним в арт-терапевтичних техніках та технологіях, щоб гнучко побудувати заняття, використовуючи творчий підхід та зважаючи на потреби групи. Ведучий також повинен мати ґрунтовну підготовку в галузі психологічної роботи з сім'єю та сімейній психотерапії.

Ведучий повинен досконало володіти технікою емпатійного слухання, бути здатним сприймати довгий час максимально можливу кількість різних проявів від кожного учасника групи, вміти відчувати групу в цілому, те, що називається „бути з групою”. Дотримуючись в цілому недирективного стилю роботи, він іноді спрямовує поведінку учасників групи: в деяких ситуаціях

пропонує виконати певні дії, дає інструкції та вказівки відносно того, що можна робити в даний момент. Ведучий також приймає рішення про продовження або згортання роботи групи.

Як показує спостереження та аналіз результатів роботи майстерні в період з березня 2006 до березня 2007, спільна творча діяльність дітей та батьків, окрім задоволення потреб самих дітей, додатково створює умови для задоволення потреб батьків, більшість з яких не мають іншої нагоди, аби зайнятися образотворчою діяльністю.

Анкетування, проведене серед батьків, які відвідують з дітьми «Сімейну арт-терапевтичну майстерню» довело, що більшість з них (75%) не мали досвіду спільної творчої діяльності зі своїми батьками в дитинстві. Спільний час, який вони проводили з батьками, був переважно присвячений відвідуванню театрів, цирку та музеїв. На питання, чи відчували вони в дитинстві потребу у спільній творчій діяльності з батьками, 90% опитуваних відповіли «так». Отже, можна констатувати наявність такої специфічної потреби, як потреба у спільній творчій діяльності дітей з батьками, та значну незадоволеність цієї потреби (більшість опитуваних відзначили, що їм дуже рідко до початку відвідування майстерні вдавалося присвячувати час спільному малюванню, ліпленню, співу або танцям разом з дітьми).

Спостереження за взаємодією дітей та батьків під час роботи в майстерні показали, що значний відсоток батьків, висуваючи досить високі вимоги до дітей, значно більше турбуються про те, щоб діти створювали «досконалі» образи, практично не усвідомлюючи, що для розвитку дитини набагато більш важливим є позитивний емоційний фон спільної діяльності. Поступово такі, схильні до перфекціонізму, батьки навчаються знаходити баланс між прагненням спрямувати дитину на створення «досконалого» образу та отриманням задоволення від творчості.

Результати анкетування батьків засвідчили, що вони на заняттях в майстерні відчували натхнення, задоволення, інтерес, радість, захоплення. Серед позитивних результатів участі у майстерні батьки називали задоволення від

результатів творчості, можливість об'єднатися з дитиною, мати спільні інтереси, а також розвиток і формування художнього смаку, розширення світогляду. На їхній погляд, ці заняття розвивають у дітей увагу, терпіння, вміння зосереджуватись, працьовитість, художній смак і почуття прекрасного, вміння працювати в колективі, повагу до творчості й праці інших людей, дають можливість зробити щось своїми руками і є гарною формою відпочинку й для дитини й для батьків.

В разі, якщо батьки підтримують творчі ідеї дітей, діти з легкістю стверджуються в ролі активного творця зовнішнього предметного світу, що є дуже важливим в подальшому житті. Підтримка, яку діти отримують від батьків в процесі творчої взаємодії, також сприяє формуванню позитивного Я-образу дітей.

Висновки. Гуманістична спрямованість роботи в майстерні реалізується шляхом створення умов для вільного перебування батьків з дітьми. Неформальна участь у справах групи дозволяє дорослим глибше зрозуміти свою дитину, допомогти їй, а дітям – відчувати близькість рідних, розділити з ними свої враження, переживання. Безпосередня участь батьків в заняттях та іграх з дітьми з урахуванням їх можливостей та схильностей дозволяє урізноманітнити зміст та форми їхньої взаємодії, зміцнити сімейну атмосферу в групі.

Позитивним ефектом занять стало покращення взаємодії батьків з дітьми, підвищення інтересу батьків до своїх дітей. Батьки почали краще розуміти своїх дітей, включаючись в ігрову атмосферу не як глядачі, а як повноправні учасники. За період, коли проводилися ці заняття, суттєво покращилося взаєморозуміння між батьками та їх дітьми, а також між батьками одних дітей та іншими, чужими для них дітьми.

Таким чином, досвід сімейної арт-майстерні показує, що така форма організації творчої взаємодії в системі „батьки-діти” дозволяє розвивати навички і якості, необхідні молодшим школярам; сприяє розвитку творчого світосприймання дітей; сприяє живому спілкуванню дітей і їхніх батьків, що приводить до гуманізації стосунків у родині; є формою батьківської педаго-

гіки; розвиває емоційну сферу дитини; приводить до збагачення досвіду спілкування дитини.

Література:

1. *Аметова Л.А.* Педагогическая технология использования арт-терапии в начальной школе. – Автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук. – Москва: Московский государственный открытый педагогический университет, 2003. – 22 с.
2. *Арт-терапия* в эпоху постмодерна / Под ред. А.И.Копытина. – СПб.: Речь, Семантика-С, 2002. – 224 с.
3. *Вознесенська О.Л., Тамакова Т.А.* Использование арт-терапевтических технологий в образовании и воспитании// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. Випуск 21. Серія: Психологічні науки: Збірник наукових праць. – Чернігів: ЧДПУ, 2003. - № 21. - С. 34-39.
4. Консультування сім'ї: методичні поради для консультування батьків. – Частина 2 / За ред.. В.Г.Постового. – К.: ДЦССМ, 2003. – 303 с.
5. *Пролкс Л.* Групповая арт-терапия с маленькими детьми и их родителями // Арт-терапия – новые горизонты/ Под ред. А.И. Копытина. – М.: Когито-Центр, 2006. – С. 87–104.
6. *Сорокоумова С.Н.* Формирование эмоциональной культуры в детско-родительском взаимодействии // Психология образования: профессионализм и культура. Докл. регион, науч.-практ. конференции. — Н.Новгород, НИРО, 2005. – С. 71-80.
7. Harvey S., Kelly C. The evaluation of the quality of parent-child relationships: A longitudinal case study // Arts in Psychotherapy. – 1993. – 20. – P. 387–395.
8. Rubin J.A. Children, art and growing. In diagnosis, therapy and education// PhD dissertation. – Pennsylvania: University of Pittsburg, 1976. – 24 p.